

Kirke- og kunsthistoriske Møder

afholdte i Aaret 1904.

Møde paa Høj-Skamling den 25. Maj.

Ifølge en til os udgaaet venlig Opfordring blev Aarets første Møde holdt paa den navnkundige Skamlingsbanke, altsaa paa gammel sønderjyds Grund, hvor, trods et mindre gunstigt Vejr, en ret talrig Forsamling havde indfundet sig, der med Opmærksomhed fulgte Foredragene og deltog i Sangene, der ledsagede Talerne.

Selskabets Formand indledede Mødet med Om-tale af den Folkevækkelse, der i sin Tid var udgaaet fra de mindeværdige Stævner, der i Fyrrerne vare holdte paa Skamling, i hvilke han som ungt Menneske selv havde deltaget, en Vækkelse, hvis Virkninger ikke indskrænkede sig til det stærke politiske og folkelige Opsving, men ogsaa havde givet sig tilkjennde paa andre Maader, saa at endog det Selskab for Danmarks Kirkehistorie, der idag havde kaldt til Møde her, i visse Maader kunde betragtes som en Frugt af den Rejsning af den folkelige Bevidsthed, der var hine Dages uforglemmelige Kjendemerke.

Ordet blev derpaa givet til Professor V. Ammundsen, der i Anledning af Hans Nielsen Hauges Besøg i Jylland for 100 Aar siden (1804) havde valgt at give en Skildring af denne norske Lægprædikant. Først gav han en Oversigt over de Artikler i Fallesens theologiske Maanedsskrift, hvorigennem den danske Præstestand fik sit Kendskab til den Haugeske Bevægelse. Hauge skildredes

her som en Sværmer eller Bedrager; men Punkt for Punkt viste disse Artikler Datidens rationalistiske Præsters Mangel paa Forstaaelse for religiøse Kampe og Oplevelser, og deres Mangel paa Frisind, idet de intet andet Raad vidste end Tvangsforanstaltninger. Dernæst skildredes Hauges Opvækst i det religiøst grebne Barndomshjem, med gamle lutherske og pietistiske Opbyggelsesskrifter som Næring, hans afgørende Oplevelse 1796, hans Kristendomsforstaaelse, der var noget snæver, men alvorlig, med stærk Betonning af Helliggørelsen og med Sans for det indre religiøse Liv, og hans Virksomhed som Forfatter, Kolportør og Lægprædikant, samt hans Forretningsvirksomhed. Efter et tidligere kort Ophold i København kom han i Sommeren 1804 til Jylland for at søge Forbindelse med de vakte Kredse. I Raarup var han sammen med Peder Laursen, men dog kun en eneste Gang; de sympathiserede næppe helt, hvad der vistnok endnu mere gælder om Hauges Forhold til Peder Frandsen i Uldum. Paa Store Grundet blev han vel modtaget af Enkekammerherreinde Lüttichau, og i Kristiansfeld kom det til nogenlunde Forstaaelse mellem ham og Brødremenigheden. Men Hauge var sygelig i den Tid; hans Forkyndelse slog ikke an hernede; kun enkelte virkelige Haugianere var her, som Købmand Friis i Horsens, der sammen med Peder Laursen 1813 henvendte sig til Grundtvig for at træde i nærmere Forbindelse med ham. — Hauges Hjemrejse til Norge faldt over Fyen, hvor han skal have besøgt Præsterne R. Balslev i Haarslev og Boesen i Vigerslev, og Sjælland. Kort efter sin Hjemkomst i Efteraaret 1804 blev han arresteret, og der blev begyndt en langvarig Proces imod ham. En Anklage for Bedrageri kunde ikke bevises, men 1813 blev Hauge dømt til to Aars Slaveri for Overtrædelse af Forordn. af 13. Jan. 1741 og flere lignende Forseelser, en Dom, der dog blev mildnet ved Overretten. Fængselstiden var for Hauge en haard Prøvelse, med Sygdom, Anfægtelser og Tvivl, men han kæmpede sig igennem og øvede indtil sin Død 1824 stor

Indflydelse som Forfatter. Hans Sønneson er f. T. Norges Kirkeminister.

Derefter talte cand. theol. Knud Heiberg om Brødre-
remenighedens Virksomhed i Sønderjylland før
Kristiansfelts Anlæggelse«. Efter korteligt at have
omtalt Pietismens, Herrnhutismens og Separatismens ind-
byrdes Forhold og særligt karakteriseret Herrnhutismens
Arbejdsmaade fortsatte Taleren, efter at have mindet om
den Herrnhuterkoloni, der nogle faa Aar fandtes i Pilgerruh
ved Oldeslohe, med at fortælle om Herrnhuternes Hoved-
tilholdssted i Sønderjylland før Kristiansfelts Anlæggelse:

Stepping Præstegaard.

I Stepping var Vilhelm Henrik Schumacher
bleven Præst 1692. Han var en Slægtning af den berømte
Griffenfeldt. Han var saa strængt orthodox, at han for-
bød sin Søn, da denne skulde rejse udenlands, at besøge det
pietistiske Universitet i Halle. Sønnen Klaus Schuma-
cher maatte da rejse til det gamle orthodoxe Wittenberg
og til Jena; men paa det sidstnævnte Sted har han uden-
tvivl lært Pietismen at kende. 1724 blev han Faderens
Efterfølger i Stepping og viste sig snart som en ivrig og
nidkær Præst af den pietistiske Skole. Han var »en
samvittighedsfuld Mand«, der »prædikede med stor Iver og
drev vældigt paa den virksomme Kristendom.« »Han fortæ-
rede Sinds og Legems Kræfter i sin Herres Tjeneste«,
saaledes lyder hans Biografers Domme om ham. Hans herrn-
hutisksindede Efterfølger, Jørgen Kastrup, siger at han
»ruinerede sin egen Hytte ved sin Lovmæssig-
hed« — hvorved Kastrup tydeligt nok forstaar hans Pie-
tisme — men tilføjer, at han »gik fornøjet ud af Tiden
med den Bekendelse: ja, hvis jeg skulde prædike
endnu mere, vilde jeg intet andet prædike end
Jesu blodige Fortjeneste, hans Kors og Død, thi
nu véd jeg, hvad jeg tidligere ikke vidste«. Disse
Ord peger paa det Venskabsforhold, hvori Schumacher i

sine sidste Aar var traadt til Herrnhutismens Mænd, som han gæstevenligt havde modtaget i sin Præstegaard; men hele sin Præstetid havde han været en trofast Ven af de opvakte, selv været Herrens Redskab til en stærk Vækelse i Egnen, og den Kaldelse til Sognepræst ved Nikolaj Kirke i København 1738, som kun Døden hindrede ham i at følge, viser, at ogsaa Kongen og de ledende Pietister i Regeringen havde opdaget den ivrige Præst. Senere gik der i Brødremenighedens Kredse det Sagn, at Schumacher profetisk inden sin Død skulde have talt om et Folk i Syd, hvorfra der skulde komme nogle Mænd, der skulde udlægge hans Sognebørn Vejen til Salighed klarere, end han havde forstaaet.

Efter Schumacher fulgte Jørgen Kastrup. Han blev Sognepræst i Stepping uden egen Ansøgning efter nogle af Beboernes Ønske, der i den Anledning sendte en Deputation til København. Kastrup var da 30 Aar gammel. Han var Søn af en Foged paa Gisselfelt i Sjælland; havde gaaet i Skole i Korsør, Fredericia og Kolding. Dels i, dels efter Studieaarene i København blev han Lærer eller Kollega, som det da hed, ved Latinskolen i Kolding, men, skrives der om ham, det „var for ham ikke det bekvæmmeste Æmbede formedelst hans Sinds naturlige Hastighed den Tid.“ Under Opholdet i Kolding blev han grebet af den pietistiske Bevægelse og færdedes i Aaret 1735 meget sammen med to gennemrejsende Herrnhuter Gert Hansen og Dines Piper, læste ogsaa nogle af Brødremenighedens Skrifter, bl. a. Chr. Davids Beskrivelse af Herrnhut og nogle Sange, hvori han fandt »en særlig Føde og Fornøjelse for sit Hjærte.« Dengang han kom til Stepping, var han, siger han selv, kommen ind i »et meget ængsteligt Væsen«, og først efter længere Tids Forløb skænkede Herren ham den fulde Hjærtens Fred. Han begyndte saa at samles med »de opvakte«, der fandtes i Stepping fra Schumachers Tid, og som flere af hans Sognebørn, der havde besøgt Herrnhuterne i Pilgerruh, traadte

han nu i et nærmere Forhold til Brødremenigheden. Og Aar for Aar blev Venskabet varmere og varmere. To af hans Søstre rejste til Herrnhut, hvor de senere ægtede de danskfødte Herrnhuter Gert Hansen og Søren Lintrup. Senere sendte Kastrup nogle af sine Børn til de herrnhutiske Opdragelsesanstalter, og Stepping Præstegaard blev efterhaanden Knudepunktet for Herrnhuternes Virksomhed i Sønder- og Nørre-Jylland, Fyn og Holsten.

I Aaret 1739—1740 havde Kastrup ca. $\frac{1}{2}$ Aar Besøg af sin gamle Ven og senere Svoger Gert Hansen, der efter en Rejse i Norge var kommen til Stepping, og derfra besøgte »de opvakte« rundt om, navnlig i Vestjylland. Og snart fulgte Besøg af andre forbirejsende herrnhutiske Udsendinge. Paa denne Tid begynder Kastrup at holde sine gudelige Forsamlinger regelmæssigt og tillige saa smaat at indføre Kor-Inddeling med særlige Møder for Mænd og Kvinder, gifte og ugifte. Efter et Besøg af de københavnske Herrnhuters Leder Lorentz Prætorius, der lærte de opvakte i Stepping, at »Samfundet maatte begyndes fra den lille Ende« indrettedes en saakaldet snævrere Konferens, bestaaende af 5 »Brødre« med Kastrup som Leder (Hans Backmann, Iver Bonde, Nis Erichsen og Trouels Nissen). Hver Søndag holdt de og andre Forsamlinger i alle Sognets Landsbyer. Kastrup selv besøgte skiftevis disse Forsamlinger. Naar han ikke selv var tilstede repeterede de forsamlede hans Prædiken, sang en Salme og bad en Bøn sammen. Arbejderne gik ogsaa undertiden til Nabosognene og opsøgte de Sjæle, som vilde høre paa dem. Ved Konferens-Møderne meddelte »Brødrene« saa hinanden, hvad de havde oplevet og talte »enfoldigt og aabenhjærtigt« med hinanden om deres Sjæletilstand. De indrettede ogsaa efter Herrnhuts Forbillede en Nattevagt el. Timebøn : delte Tiden imellem sig og skiftedes til at bede, forat Bønnen aldrig skulde tie. Resultatet af denne ivrige Mission blev, som Kastrup selv siger, »en forfærdelig Larm og Be-

vægelse i hele Egnen«; men Præsten og de opvakte stod sammen. »Jeg var i alt«, siger Kastrup, »et med mine Bønder, og selvom meget strax forekom mig betænkeligt, fulgte jeg dog med Strømmen«. Fra forskellige Sider rejste der sig Modstand mod Bevægelsen.

1743 holdt Generalsuperintendenten Conradi Visitats i Stepping. Som Skik var, spurgte Conradi ved Gudstjenestens Slutning, om nogen havde noget at klage over, men ingen meldte sig. Da han gik ud af Kirken, kom imidlertid Sognefogden Johann Chr. Winckmann hen til Conradi og afleverede en vidtløftig Skrivelse, der indeholdt en lang Række Klager over Præsten og de opvakte. Klagerne lød paa, at de opvakte rendte rundt og prædikede paa de 6 Arbejdsdage, at baade Mænd og Kvinder holdt Forsamlinger, at Præsten havde afvejet fra Ritualet, at en Student havde prædiket i en brun Kjortel, at Kastrup talt sine Skriftebørn forskelligt i Skriftestolen, at han forholdt Syge Nadveren, at han prædikede for længe, at han ikke altid brugte de rette Texter, at han undlod at bruge Messehaglen, og at Gudstjenesten om Vinteren begyndte for sent. Men Conradi var ikke den rette Mand at komme til med Klager over »opvakte« eller over Herrnhuter og deres Virksomhed. Selv havde han fra sin Ungdom af været en ivrig Pietist og personlig stod han i Venskabsforhold til Brødremenighedens Leder Grev Zinzendorf, der paa Gennemrejsen 1731 havde besøgt ham i Rendsborg. Allevegne, hvor han kunde det, søgte han at beskytte de aandelige Livsrørelser og de gudelige Forsamlinger. Og særligt Herrnhuterne satte han stor Pris paa. Han nærede endog saa stor Tillid til dem, at han i Aaret 1738 sendte to Herrnhuter (Georg Hüchel og Joseph Demuth) med sin Anbefaling til Ringenæs, forat de skulde tale nogle Mennesker dér, som var henfaldne til separatistisk Sværmeri, til Rette.

Over den indgivne Klage lod Conradi Kastrup afgive en Erklæring, og denne sendte han saa sammen med

Klagen til Kongen, forat Kongen selv kunde se Sognefogdens »Ubeføjethed«, samt hvor usande eller intetsigende de enkelte Klagepunkter var. Conradi vilde have undset sig ved at ulejlige Kongen med disse Ting, hvis han ikke havde anset det for nødvendigt i allerdybeste Underdanighed at nedlægge for Kongens Fødder et Exempel paa, i hvilken Grad retskafne Lærere ere udsatte for Forfølgelser fra deres Side, til hvis syndige Vandel de ikke ville tie, og et Exempel paa, i hvor høj Grad saadanne redelige, samvittighedsfulde og i deres Menigheder med Velsignelse arbejdende Mænd trænger til Kongens allernaadigste Beskyttelse.

Den steppingske Sognefogeds og hans Tilhængeres Klage mislykkedes saaledes komplet. Det eneste, der skete Kastrup, var, at han fik Tilhold om at rette sig efter Rituallet. Som mange andre Præster i den Tid var det ham en Anstødssten at skulle tiltale alle Nadvergæster uden Hensyn til deres aandelige Tilstand paa samme Maade med: »Kæreste Kristi Venner« og at skulle absolvere med Ordene: »Efterdi I nu af Hjertet angre Eders Synder« — de ønskede det ændret til: »Forsaavidt I nu osv.«

Fra Regeringens Side blev der altsaa intet gjort for at hæmme Bevægelsen. Derimod blev der fra Brødremenighedens Side gjort et Forsøg paa at lægge en Dæmper paa den altfor store Iver og det aandelige Hovmod, som var begyndt at dukke op. Den tidligere Leder af Kolonien i Pilgerruh, Bezold, skrev til »Brødrene« i Stepping, at de skulde »være stille«. Han anbefalede dem at læse Johan Arnds bekendte Bog om »den sande Kristendom«; og det gjorde de saa. »Den var os«, skriver Kastrup selv, »en forbavsende vanskelig Læsning; vi blev alle meget nedslaaede og hang med Hovederne«. Flere af de vakte rejste ned til Herrnhut.

Samtidigt med dette Røre i Stepping var der fremkommet lignende Bevægelser i Vestfyn, i Randerseggen, helt oppe i Han-Herrederne, flere Steder i Vestjylland

og i Sønderjylland og Holsten, og flere Steder havde der desuden vist sig stærke separatistiske Tilbøjeligheder. Alt, hvad der nu opstod af Uro, tilskreves Herrnhuterne, og Regeringen søgte at faa Forbindelsen mellem de danske Kredse og Herrnhut afbrudt ved forskellige Forordninger 1744 og 1745.

Dette gav Anledning til, at Kastrup gæstfrit aabnede sin Præstegaard for et Par saakaldede Menigheds-Sødskende : et Ægtepar fra Herrnhut, hvis Opgave det skulde være at bistaa Præsten i hans Gerning ved at Manden tog sig af Mændene og hans Kone af Kvinderne og øvede Sjælesorg mellem dem; tillige skulde de have Opsyn med de vakte Kredse i andre Sogne, der stod i Forbindelse med Herrnhut. I Kastrups Præstetid boede der efterhaanden forskellige Par Menigheds-Sødskende i Stepping Præstegaard. De udfoldede herfra en stor Indremissionsvirksomhed i hele Jylland.

Det første Par, der kom til at bo i Stepping var Andreas Grasmann og hans Hustru Rosina Jäscke. Jeg vil fortælle Dem noget nærmere om hans Liv, dels fordi han utvivlsomt var en af de betydeligste af de herrnhutiske Udsendinge, der har virket i disse Egne, dels fordi hans Liv, der var rigt paa ydre Omskiftelser og Hændelser, giver et Billede af mange af disse mähriske Brødres Liv, der altid var i Bevægelse for at blive spredte om til Nytte som et godt Jordens Salt.

Andreas Grasmann var født i Senftleben i Mähren 23. Febr. 1704 af fromme Forældre. Hans Fader var en Bonde, der tillige var Skoleholder og Degn i en af de gamle Brødremenigheder. Disse paavirkedes paa denne Tid af Pietismen, der opstod en Vækkelse, og de vakte begyndte at holde gudelige Forsamlinger. Dette benyttede den katholske Øvrighed paa Jesuiters Tilskyndelse strax som Paaskud til at aabne en hæftig Forfølgelse, og blandt dem, der fængsledes gentagne Gange var ogsaa den unge Tømmersvend Andreas Grasmann. Et halvt Aar

maatte han sidde i en lille underjordisk Hvælving, hvor der var bælgmørkt, lænket og med Fødderne i Jærn. Han maatte sove paa det vaade Gulv uden Seng eller blot Halm og fik til Føde kun lidt Brød og Regnvand. Undertiden blev han bragt op til Forhør og maatte da staa timevis i sine tunge Lænker; engang besvimele han da ogsaa. »Men« siger han selv, »hvad Hjærtet angaar, havde jeg det altid vel, og Frelserens Ord: Bekymrer Eder ikke for, hvorledes eller hvad I skulle tale, thi det skal gives Eder i den samme Time, hvad I skulle tale! styrkede mig rigtigt«. Undertiden blev Fangerne førte om i Gaderne i deres raslende Lænker og haanede paa det skammeligste. Grassmann blev tvungen til at udlevere de i Forsamlingerne brugte Bøger, det Nye Testamente, Brødre-Sangbogen og Johan Arnds »Sande Kristendom«. Tilsidst lod de sig af en Jesuits mange Trusler om livsvarigt Slaveri bevæge til at aflægge den katholske Trosbekendelse og slap saa ud af Fængslet. Hjemkomne begyndte de igen at holde Forsamlinger; de brugte nu et katholsk nyt Testamente, men inden længe var Jesuiterne der igen, opsporede de hemmelige Forsamlinger og prøvede ved alle mulige Kunstgreb, bl. a. ved at love at ville hjælpe dem til fornemme Tjenester og gode Stillinge, at faa dem til at bekende sig til Katholicismen; men nu stod de fast. De vilde ikke længere være Hyklere, men glædede sig over at finde Lejlighed til at genkalde den af Frygt tidligere aflagte katholske Bekendelse. En seks Timers Samtale med Jesuitpateren endte med, at han slog Hænderne sammen over sit Hoved og raabte: »I er evigt forstokkede og fortabte!« Da Fængsling nu atter truele, foretrak flere og blandt dem Grassmann at forlade sit Fædreland og gik d. 27. Marts 1728 paa sin Fod til Herrnhut.

Nogle Aar efter, 1731, begynder hans Rejseliv. Sammen med en »Broder«, Chr. Stach, sendes han til Lifland, hvor de lever som Tømrere og opsøger de faa »opvakte«, der fandtes i Riga o. a. S. Efter Hjemkomsten herfra sendes Gras-

mann med to andre »Brødre« til Lapland (Joh. Nitschmann og Daniel Schneider). Paa Veien bor de et halvt Aar i Stockholm, hvor Grasmann lærer at tale Svensk. Brødrene færdes mellem »de opvakte« og faar flere Separatister til at vende sig fra deres Vildfarelser. I tre Aar færdes de i Sverige, Finland og Lapmarken; de udvises af Uleå, da de holdt Forsamlinger, men finder gæstfri Modtagelse i Torneå, hvor Grasmann endog optages i Borgmesterens Hus, en af de andre Brødre i Provstens. Ogsaa her holder de Forsamlinger. I Vinteren 1735-36 foretog Grasmann i Selskab med Landets Øvrighed stadige Ture rundt i Lapland; »vi kørte«, siger han, »i et hult Træ forspændt med Rensdyr«. Men da han saa', at der her ikke aabnede sig Udsigter til at grunde »nogen Indretning« eller med andre Ord en Brødre-Koloni, saa rejste han og »Brødrene« over Stockholm til Königsberg. Her mødte de Grev Zinzen-dorf, der overdrog Grasmann at forestaa en Missions-Expedition til Samojederne i det nordlige Rusland, ledsaget af Daniel Schneider og Matthæus Micksch. I Slutningen af April vandrede de saa afsted gennem Preussen, Kurland og Lifland; i 4 Uger bor de hos Pastor Vierorth i Reval og »tager sig af de opvakte Sjæle«; saa gaar de videre til Moskvá, hvor de bor et halvt Aar; Grasmann lærer at tale Russisk, og de besøger »de opvakte« Tyskere i Byen. Dagen før deres Afrejse var de nær omkomne i en stor Ildebrand, ved hvilken over 6000 Huse brændte. Saa drog de nordpaa og naaede efter en fireugers æventyrlig Rejse til Archangel, hvor de begyndte at drive deres Haandværk. Da det imidlertid blev bekendt, at de vilde gaa til Samojederne for at lære dem »deres Skaber og Frelser at kende«, lod den russiske Regering dem fængsle som svenske Spioner. I ni Uger sad de fængslede og blev saa efter kejserlig Ordre under militær Ledsagelse førte til St. Petersborg. Det var dem en svær Skuffelse. »Det gik os meget nær«, siger Grasmann, »at vi endnu ikke fandt nogen aaben Dør blandt Samojederne, thi vore Hjærter

brændte af Begærlighed efter at forkynde denne arme Nation det saliggørende Evangelium«.

Paa Vejen til St. Petersborg var de nær druknede, da Isen paa Ladoga-Søen brast itu. Efter et halvt Aars Arrest, Domfældelse og Benaadning slap de fri, men maatte skriftligt love ikke mere at ville omvende Hedninger i det russiske Rige. Saaledes mislykkedes Missionsforsøget blandt Samojederne og „Brødrene« vandrede atter til Herrnhut.

To Aar efter sendtes Grasmann op til Grønland for at visitere de herrnhutiske Missionsstationer dér. Da Opturen varede 7 og Hjemrejsen 14 Uger og Grasmann var meget søsyg, har det ikke været nogen behagelig Tur for ham, og saa gik han endda lige oven paa, efter et kort Besøg hos »de opvakte« i København, i December Maanedes Sne, Regn og Rusk de 120 Mil til Marienborn i Tyskland. Det følgende Aar træffer vi ham i Virksomhed i Holland og de næste fire Aar som ældste og Plejer (Pfleger) i Herrnhut, indtil han og hans Hustru i Foraaret 1745 sendes til Stepping Præstegaard.

Andreas Grasmann var saaledes, da han kom til Stepping en erfaren Mand. Den måhriske Tømrer havde selv prøvet Lidelser og Modgang for Jesu Skyld. Han havde paa sine lange Rejser lært mange forskellige Kristne og Kristendomsstandpunkter at kende, og han synes at have ejet en særlig Naadegave i Retning af at være noget for den enkelte. Dette i Forbindelse med hans store organisatoriske Evner gav hans Ophold i 6½ Aar i Stepping Præstegaard en vidtrækkende Betydning for Herrnhuternes Missionsvirksomhed i Danmark, og vi møder det ejendommelige, at ikke blot Præsterne, men endog en af Bisperne søger hans Hjælp i aandelige Spørgsmaal.

Dengang Grasmann kom til Stepping, havde de opvakte ikke blot her men også paa nogle andre Steder vakt Uro, hvorfor Regeringen var skredet ind. Grasmanns første Opgave var da at skaffe Ro. Og ved en Rundrejse lykkedes

dette ham ogsaa godt paa de fleste Steder. Aaret efter kom endnu 5 Ægtepar og 2 Studenter — tildels dansk-fødte — fra Herrnhut, der som Medhjælpere blev bosatte hos Venner rundt om i forskellige Præstegaarde. Grassmann selv og hans Hustru var ofte paa Rejser i Jylland, Fyn og Hertugdømmerne. De kunde paa deres Rejser altid bo hos Venner — saa mange Venner havde de — og de stod i venskabelig Forbindelse med ikke mindre end nogle og tredive Præster, af hvilke flere senere rejste til Herrnhut. I Stepping Præstegaard var Storstuen indrettet til Forsamlinger. Om Søndagen holdtes her gudelige Forsamlinger, hvortil alle var velkomne, og hver Aften samledes Præstegaardens Beboere og nogle af Vennerne til Andagt. Om Torsdagen holdtes de særlige herrnhutiske Samfundsmøder, ved hvilke man ogsaa delte sig korvis, og holdt Møde for hvert Kor for sig. Til disse snævrere Møder mødte 1752 c. 70, af hvilke 60 altid gik til Alters paa samme Søndag i to Kirker.

I de opvakte Kredse i Jylland betragtedes Stepping som et særligt Naade-Sted; flere flyttede hertil for at faa Del i Samfundets Velsignelser. Paa de store Højtider kom Folk langvejsfra, helt oppe fra Ringkøbing, fra N. Nisum og Nees, fra Ribe, Fredericia og Kolding, fra Aabenraa og Haderslev, fra Stenderup og de andre Landsbyer her i Egnen, fra Tønderegnen og fra Fyn forat høre Jørgen Kastrups »benaadede Vidnesbyrd« om »Frelseren og hans Fortjeneste« og for at deltage i Forsamlingerne, som Grassmann holdt.

Men det mærkeligste Vidnesbyrd om den Anseelse og Tillid, Grassmann nød blandt Datidens troende Mennesker, er dog hans Forhold til Biskoppen i Ribe, Hans Adolf Brorson. P. Rhode fortæller i sin Haderslev Amts Beskrivelse, at Grassmann jevnligt besøgte Brorson, men »fandt ikke i alle Ting hans Samtykke.« Men andetstedsfra har vi et stærkt Vidnesbyrd om den store personlige Tillid, Biskoppen i Ribe viste Grassmann, der opholdt sig i

Landet som Udsending fra den af Regeringen ilde lidte Brødrekirke.

Da nemlig engang i Vinteren 1745—46 Grasmann kom hjem fra en Rejse, laa der Brev til ham fra Brorson, der bad ham komme til sig. Grasmann var strax rejst til Ribe og havde fundet Biskoppen, fortæller han selv i et Brev, »i særlige Vanskeligheder« (in besonderen Umständen). Han var strax falden Grasmann om Halsen og havde fortalt ham om sine svære Anfægtelser, særlig om hvorledes den Tanke stadigt ængstede ham, at han skulde have begaaet Synden mod den Hellig-Aand, fordi han havde været »Brødrenes« Fjende. Efter Brorsons Opfordring var Grasmann bleven nogle Dage i Bispegaarden og havde ved »aabenhjærtede Samtaler« søgt at hjælpe Biskoppens ængstede Sjæl igennem til Fred.

Det er ejendommeligt og karakteristisk saaledes at se den ængstelige Pietist i Anfægtelsens Time søge Trøst hos den i Lidelser prøvede og i Troen erfarne Herrnhuter, der hvilede saa trygt i Troen paa Kristi blodige Fortjenestes fyldestgørende Kraft. Men det er tillige et smukt Vidneseyrd om vor store danske Salmesangers ydmyge Sind, naar vi ser ham, den fornemme danske Biskop, søge Hjælp i sine Anfægtelser hos den jævne Haandværker, den mähriske Tømmersvend.

Grasmanns Virksomhed i Stepping og Danmark varede kun til August 1751; saa drog han bort, ledsaget af mange taknemlige Hjærter Kærlighed, ikke mindst af Kastrups. Senere skrev denne: »Jeg vil ikke i Evighed kunne takke nok for, hvad Grasmann har været for mig og mit Hus«.

Grasmann blev nogle Aar efter bispeviet i Brødremenigheden og virkede siden i mange Aar som Præst og Forstander for Brødremenigheden i Berlin, hvor han døde den 25. Marts 1783.

Hans Virksomhed optoges af en anden mährisk Tømmersmand, Melchior Zeisberger, der ligeledes var udjaget af Jesuiterne, havde været blandt Herrnhuts første

Beboere, og havde færdedes rundt i flere Lande som Udsending fra Brødremenigheden. Hans Gærning gik ganske i samme Retning som Grasmanns. Denne havde faaet indrettet tre Præstekonventer af herrnhutisksindede Præster, et i Fyn, et i Holsten og et jydske med Hovedtilholdssted i Stepping. Præsterne mødtes eengang maanedlig, læste Menigheds-Efterretninger og »holdt fortrolige Hjærtensunderholdninger«. Zeisberger synes at have været særdeles virksom ved disse Præstekonventer. Han efterfulgtes af forskellige Ægtepar, der fortsatte Arbejdet i det gamle Spor. 1769 var i Stepping og Frørup 118 voksne Personer Medlemmer af det herrnhutiske Samfund, hvilket vil sige, at c. hvert femte voksne Menneske i disse Sogne hørte til Herrnhuternes Kreds.

Men det var, som før nævnt, ikke blot i Stepping, Brødremenigheden havde Venner og Tilholdssteder. Hos Præsten Lundius i Ladelund boede f. Ex. i mange Aar et Par Menigheds-Sødskende, og i næsten alle Købstæderne i Sønderjylland og i mange Landsbyer, især dem i Nærheden af Kongevejen langs Vestkysten fandtes herrnhutiske Smaakredse. I 1769 opgør Brødremenigheden selv Antallet af sine Venner i dansk Holsten eller Sønderjylland til 389 voksne Personer, incl. 5 Præster. Blandt dem var den bekendte Joachim Ewald i Hvidding, der senere døde som en 101-aarig Olding i Kristiansfelt.

Det kunde synes paafaldende at denne store Forening kunde faa Lov at bestaa i den religiøst intolerante Enevældes Dage. Grunden dertil maa søges i Generalsuperintendenternes velvillige Sindelag. Ikke blot Conradi, men ogsaa hans Efterfølgere J. F. Reuss og Adam Struensee hørte til den pietistiske Retning og holdt deres beskyttende Vinger over de gudelige Forsamlinger, naar de blot ikke vakte Larm og Uro. Og altsom Tiden gik, ændredes meget. Man saa ikke mere med saa bange Øjne som før paa de herrnhutiske Forsamlinger. Tolerancens Aand begyndte at brede sig, og saa kom

der en Dag, da den danske Regering opfordrede Brødreunitetet til at anlægge »et Brødre-Etablissement og Menigheds-Stæde« her i Landet. Regeringen (o: Struensee) gav d. 9. Dec. 1771 sin Tilladelse til Kristiansfelts Anlæggelse paa Tyrstrupgaards Mark og ophævede kort efter de mod Herrnhuterne tidligere udgangne Forordninger. Det var navnlig Struenses Broder, Justitsraad Karl August Struensee, der havde udvirket denne Tilladelse hos sin Broder. Han havde tidligere som Lærer ved en Militærskole i Schlesien set de derværende Brødre-Menigheds fortræffelige Fabrikker; og Brødrenes Bosættelse i Sønderjylland var kun et Led i hans Bestræbelser forat fremhjelpe den hjemlige Industri. Fra Menighedens Side førtes Forhandlingerne af Johannes Prætorius, der blev Kristiansfelts første Præst, og af Jonathan Briant, det københavnske Brødre-Societets Leder, der i den Anledning boede nogle Aar dels i Flensborg, dels i Stepping og Kristiansfelt. Men fordi Struensee havde givet Tilladelsen, frygtede man, da han en Maaned efter styrtedes, at den skulde blive annulleret. Dette skete dog ikke.

Med Kristiansfelts Anlæggelse fik Brødremenighedens danske Venner et længe næret Ønske opfyldt. Kristiansfelt bliver fra nu af de danske Herrnhuters Samlingssted og begyndte inden længe at øve en stærk Indflydelse ikke blot her i Egnen, men ogsaa langt videre omkring. Adskillige af Steppings Beboere flyttede til Kristiansfelt, der 1773 havde 22, men 1778 allerede 10 Gange saa mange Indbyggere. Ogsaa den gamle nidkære Stepping-Præst Jørgen Kastrup, der længe havde været svagelig, flyttede ved sin Afgang 1777 til Kristiansfelt og levede her de fire sidste Aar af sit Liv. I et rørende Brev takkede han et Par Aar før sin Afskedigelse Menigheden i Herrnhut for al dens Hjælp i de mange Aar, og udtrykte sin store Glæde over, at Herren havde ladet ham se »en saa yndig Herrens Plante i Nærheden, (nemlig) Kristiansfelt, til Trøst og Til-

flugt ikke blot for vor lille Flok i Stepping, men ogsaa for Vennerne i hele Egnen«.

Om Kristiansfelts Betydning for en senere Tid skal jeg ikke tale. Jeg har søgt at fremdrage nogle af de Minder, der knytter sig til Stepping Præstegaard, Minder om det kristelige Samfundsliv, som kom til at danne Baggrunden for Kristiansfelts Anlæggelse. Man kan, naar man sysler med de ældste Herrnhuters Historie ikke andet end føle Sympati med disse stille og fromme Folk, i hvis Hjærter Troens Glød brændte, og som ikke sparede sig selv, naar det gjaldt om at hjælpe Mennesker i deres Salighedssag. Og den danske Menighed bør netop i vore Dage, da ogsaa den, og vi i den, kaldes stærkere end nogensinde før til Deltagelse i Herrens store Missionsgerning, med Taknemlighed mindes disse »stille i Landet«, som ved det 18de Aarh.s Midte ved deres Møder regelmæssigt bad for Missionens store Sag, som ikke selv var bange for, naar de kaldtes dertil, at gaa — flere er udgaaede fra disse Egne —, og som med Glæde gav af deres Midler til Guds Riges Fremme, og derved lagde Grunden til Frivilligheden paa det kirkelige Omraade. Lad saa være, at der kunde være noget smaatskaaret ved deres Samfund, at de som de andre Pietister savnede Sans for et og andet i denne Verden, eet havde de, som gjorde dem til et skinnende Lys i det 18de Aarh.s Slutning, da Rationalismen bredte sig i Landene, Troen paa Kristi fuldgyltige Forsoning, »de holdt altid«, forat bruge et Udtryk fra deres egen Kreds, »Jesu Pine i Ære«.

Kilder: Rhode: Haderslev Amts Beskrivelse. Breve og Indberetninger i Arkivet i Herrnhut. Indberetninger i Rigsarkivet. Spangenberg: Leben Zinzendorfs. A. Grasmanns Lebenslauf i Sammlungen für Liebhaber christlicher Wahrheit und Gottseligkeit. Basel 1830 (jf. Nachrichten aus der Brüdergemeine 1845). — Jubelfeier des hundertjährigen Bestehens der Gemeinde Christiansfeld. Herrnhut 1873. — Mag. Dyssel: Forsøg til en Indenlandsrejse. — Teol. Tidsskr. Ny R., IV, 253 f. — Ad. Schulze: Abriss einer Geschichte der Brüdermission. H. N. A. Jensen: Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, herausgeg. v. Michelsen, IV.

Derefter holdt H. F. Rørdam et Foredrag om Sønderjyllands Tilskud til dansk Kirkeliv. For Kortheds Skyld nøjes vi her med det Referat af Foredraget, som nogle Dage efter læstes i »Kolding Avis« og »Haderslev Dagblad«.

»Sidste Taler var Dr. Rørdam, som paa en livlig og underholdende Maade paaviste, hvilke store Indsatser Sønderjylland havde gjort i det danske Kirkeliv siden Reformationen. Særlig fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede bliver den sønderjydske Indflydelse kjendelig, da fra 1713 den gottorpske Del af Slesvig faktisk var forenet med den kongerigske Del. Det blaa Løvepar, der hidtil havde søgt at sønderrive hinanden, skulde fremtidig staa samlede og med forenede Kræfter kæmpe mod fælles Fjender. Det var det Ideal, der foresvævede dem, der glædede sig over Foreningen¹⁾. Fra den Tid af har Nordslesvig sendt en

¹⁾ Et næppe almindelig kjendt Udtryk for denne Tanke findes i »Des ergäntzen Cimbriens Frohlockendes Jauchzen« (Kbh. 1722, Fol.) skrevet i Anledning af Frederik IV's Fødselsdag af Andreas Hojer. I meget kraftige Træk fremstiller Forfatteren al den Elendighed, som Slesvigs Bortforlening og Deling havde voldet Land og Folk lige siden den Tid, da Abel blev forlenet med Landet, og den bitre Strid mellem Brødrene udbrød. Striden havde varet:

Bis Friderichs Majestät, dem Gott der Beystand war,
 Den allen Riss geheilt, der blauen Löwen Paar,
 So er in göldnen Feld getrennt und kämpfend funde,
 In alter Einigkeit zusammen fest verbunde.
 Es sey der frohe Tag der Ewigkeit geweht!
 Der Höchstbeglückte Tag, der Dännmarck Sicherheit,
 Dem grossen Friderich Ruhm, dem Volcke Ruh' erworben,
 An welchem unsre Angst, mit unsrem Streit, verstorben.
 Du bist, Erlauchtester, der ausersehne Held,
 Vor den des Schicksahls Gunst den Vorzug aufbehält.
 Das, was der Väter Wunsch, der grossen Väter Hoffen
 Vergeblich hat gesucht, durch Dich ist eingetroffen.
 Die Krohne ist ergäntzt, das treue Volck erfreut,
 Der Schley verjährter Bund mit Belt und Sund verneut,
 Des Vaterlandes Riss und eingefaulte Wunden
 Durch Dich, Grossmächtigster, vernarbet und verbunden.

Række betydelige Mænd, for hvilke den danske Kirke staar i stor Taknemmelighedsgjæld. Saaledes Andreas Hojer, Enevold Ewald, J. B. Bluhme, Brødrene Brorson, flere af Slægten Wøldike fra Sommersted, Peder J. Hygom, Ludvig Harboe osv. I det 18de Aarhundrede var den sønderjydske Indflydelse endog saa stor, at alle Bispestole i Nørrejylland en Tid beklædtes af Sønderjyder, nemlig H. A. Brorson i Ribe, P. J. Hygom i Aarhus, Andr. Wøldike i Viborg og Broder Brorson i Aalborg; kort efter fik ogsaa Sjælland en Sønderjyde til Biskop i L. Harboe«.

»Ogsaa den danske Salmedigtning staar i stor Gjæld til Sønderjylland; thi det var fra Tønder, den daværende Kapellan H. A. Brorson 1732 udsendte den lille Samling Julesalmer, som den Dag i Dag høre til den danske Menigheds kjæreste Salmer.«

»Dr. Rørdam sluttede med at spørge: Hvad kan vi til Gengjæld gjøre mod Sønderjyderne? Et sønderjydsk Blad har sagt, at det eneste, Sønderjyderne forlangte af Danmark, var dyb Sympathi med deres Gjerning, og at det oparbejdede en saadan Kulturmagt, at den kunde virke tilbage paa dem. Jeg vil tilføje, ikke blot Kulturmagt, men ogsaa Kirkemagt, thi Guds Riges Klenodie er det dyreste og bedste, der er givet et Folk. Vi skal støtte Sønderjydernes Bestræbelser for dansk Kristendom«

•Nylig har der i Bladene været en Diskussion om, hvorvidt vi kan se med Sympathi paa den sønderjydske Kirkesag. Grev Holstein Holsteinborg har bestridt det. Dette har kaldt Pastor Johs. Clausen i Vonsild frem til et Forsvar, der er ført med en Veltalenhed og Varme, som er ejendommelig for den Mand, hvis kristelige og danske Sindelag ingen kan drage i Tvivl. Jeg føler mig kaldet til i denne Kreds at sige ham Tak for hvad han har givet. Vi skal ikke kaste Vrag paa, hvad Sønderjyderne under de vanskelige Forhold, de har at kæmpe med, har ført frem, men bede Gud om at velsigne det. Ja, Gud velsigne Sønderjylland«.

»Dr. Rørdams Ord, der vare fremførte med Myndighed og Varme, gjorde et stærkt Indtryk paa Forsamlingen.«

»Efter at Pastor Glahn, Vejstrup, havde rettet en Tak til Talerne, sluttede Mødet med Salmen »Dejlig er Jorden«.
